

BİR ZENGİNLİK KAYNAĞI OLARAK ÇOK KİMLİKLİLİK: TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA KİMLİĞİN ROLÜ

Kimlik tercihi, önceden yapılamayacak bir olgudur; sadece kabullenilir. Kimliğin bileşenleri arasında din, dil, tarih, etnisite hatta yaşanan (ait hissedilen) coğrafya bile sayılabilir. Kimliği oluşturan din, dil, tarih, coğrafya ve kültür gibi faktörler çerçevesinde Türkiye'nin diğer birçok devlete nazaran bir zenginlik kaynağı olarak birden çok farklı kimliğe sahip olduğu görülecektir. Türkiye'nin bu çok kimlikli yapısı, Türkiye'yi eş zamanlı olarak Ege, Akdeniz, Karadeniz, Balkanlar, Avrupa, Kafkasya ve Ortadoğu ülkesi yapmaktadır. Türkiye'nin kimliğinin çeşitli coğrafyalarda nasıl bir rol oynadığı, kimliğin kendisinin tarihsel oluşum sürecini, bölgeye, zamana ve iktidara göre değişen yapısını ele almayı gerektirmektedir. Türkiye'nin kimliği, tarihsel süreç çerçevesinde Osmanlı'nın Tanzimat döneminden itibaren bir oluşum sürecindedir. Bu durum Türkiye'nin kimliğinin Osmanlı'nın Tanzimat döneminde başlayan Batılılaşma/Modernleşme çerçevesinde şekillendiğini göstermesi açısından önemlidir. Kimliğin oluşum süreci incelendiğinde çok katmanlı yapısını ortaya koymak bakımından Türkiye'nin kimliğinin eş zamanlı olarak bir yandan Osmanlı, İslam; öte yandan Batıcı karaktere sahip olduğu görülecektir. Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olarak çeşitli coğrafyalarda zaman zaman Os-

DIŞ POLİTİKA

Muharrem
EKŞİ

SETA Vakfı
Araştırmacısı

manlı tebaasının yaşadığı yerlerdeki sorunlarla ilgilenmek zorunda kalması; doğal olarak Türkiye'nin kimliğinin bir yansımasıdır. Ancak, Türk Dış Politikasında (TDP) Cumhuriyetin kurulduğu günden 2003 yılına kadar Kemalist ideoloji çerçevesinde reddi miras ile Osmanlı geçmişine politik olarak sırt çevrilmiştir. Buna rağmen Balkanlar, Kafkaslar ve Kıbrıs'ta Türkiye'nin gelişmelere kayıtsız kalması pek mümkün olmamıştır. 2003 yılından itibaren Ahmet Davutoğlu'nun Başbakanlık Dış politika Başdanışmanı olmasıyla Türkiye'nin çok kimlikli yapısının dış politikaya uyarlandığı döneme geçilmiştir. Böylece Türk dış politikasının Osmanlı coğrafyalarında daha aktif yer alması sağlanmıştır. Nitekim bu yeni yöneliş bir kısım yazarlar Türk dış politikasında yeni Osmanlıcılık şeklinde nitelendirmişlerdir.

“ Türkiye'nin kimliği, tarihsel ve kültürel mirası gibi çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, Türkiye'nin yakın çevresini oluşturan Avrupa, Balkanlar ve Ortadoğu'da 600 yıllık Osmanlı mirasının bu bölgelerde meydana gelen siyasi, ekonomik, sosyal ve insani gelişmelerin Türkiye'de de kaçınılmaz şekilde hissedilmesine ve hatta yankılar bulmasına sebep olmaktadır.

Diğer taraftan, Türkiye'nin kimliğinin ulus-devlet yapısı çerçevesinde ulusal Türk karakterini taşıdığı ve bunun “Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur” deyişiyle zaman zaman kendisini gösterdiği; bunun da Türk dış politikasına yansıyan versiyonunda komşularıyla sorunlu ilişkilerini açıklamada kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin laik, demokratik rejimi ile çeşitli coğrafyalarda Müslüman

bir ülke olarak bir model kimliğini de temsil ettiği ve bunun da ilişkilerinde önemli bir rol oynadığını ifade etmek gerekmektedir.

Türkiye'nin kimliği, tarihsel ve kültürel mirası gibi çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, Türkiye'nin yakın çevresini oluşturan Avrupa, Balkanlar ve Ortadoğu'da 600 yıllık Osmanlı mirasının bu bölgelerde meydana gelen siyasi, ekonomik, sosyal ve insani gelişmelerin Türkiye'de de kaçınılmaz şekilde hissedilmesine ve hatta yankılar bulmasına sebep olmaktadır. Bu tespitin ilk ve en göze çarpan sonuçlarından birinin komşularla ilişkilerde kimliğin tüm açımlarıyla bu bölgelere yönelik dış politikada önemli bir eylem aracı oluşturma kapasitesini göstermesidir. Balkanlar'da, Avrupa'da, Kafkaslarda, son on-yirmi yılda yaşanan gerginlikler, ihtilaflar ve sıcak çatışmaların Türkiye'yi yakından ilgilendirdiği ve dolayısıyla da Türkiye'de melce bulmak isteyen, bizden yardım ve dayanışma bekleyen kitlelerin olduğu ortaya çıkmaktadır ki, bu Türkiye'nin kimliğinin bir sonucudur. Kısaca, Türkiye'nin kimliğinin Osmanlı, İslam (ılımlı Müslüman ülke, laik, demokratik Müslüman ülke), Ulusal Türk, Kemalist, Batıcı, Laik, Demokratik açımlara sahip çok katmanlı ve çok boyutlu olduğu anlaşılmaktadır. İşte Türkiye'nin sahip olduğu zenginliklerden biri de bu çok kimlikli yapısıdır. Yeter ki Türkiye sahip olduğu kimlikleri inkar etmesin. Bununla birlikte, Türkiye'nin çok kimlikli yapısının aynı zamanda birbirleriyle çelişkileri içerdiğini de belirtmek gerekmektedir. Bu çatışan kimlikler, Türk dış politikasının çeşitli coğrafyalarda çelişkili politikalar izlemesine, fakat aynı zamanda paradoksal bir şekilde çok boyutlu politikalar izlemesine de olanak sağlayan bir unsur olduğu görülmektedir. Çok kimlikliliği nedeniyle Türkiye, bir yandan zaman zaman ayrışmalarla karşılaşmak-

ta, öte yandan ise iç içe geçmiş bu kimlikler, Türkiye'nin dış politikasında manevra alanları sağlamaktadır.

Türkiye'nin kimliği, çeşitli coğrafyalarda bir eylem aracı, etkinlik/nüfuz alanı, iletişim aracı gibi çeşitli rolleri oynamaya imkân vermesi bakımından Türk dış politikasına açılımlar sağlayan bir özelliğe sahiptir. Ayrıca, Türkiye'nin kimliğinin Orta Asya bölgesinde Turancı düşüleri içeren bir emperyal vizyon içerdiği, Balkanlardaki sorunlara müdahil olmayı gerektirerek mesuliyet üstlenmek zorunda kaldığı, Suriye ve Yunanistan ile ilişkilerde yapısal olarak güven bunalımına neden olduğu, Ortadoğu coğrafyasında Müslüman kimliği ile ilişkilerde bir yandan kolaylaştırıcı, öte yandan arabulucu bir rol oynamasına imkan verdiği görülmektedir.

BATILI ÜLKELERLE İLİŞKİLER

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren Kemalist ideoloji çerçevesinde Batılılaşma ile yönünü Batıya çevirmiş ve bir anlamda kendini Batılı laik, demokratik bir ülke yapmaya çalışmıştır. Batılı ülkelerle ilişkilerinde bir Müslüman ülke olarak hep bu kimliğini ön plana çıkarmış ve Batıdan kendisini bir nevi kabul ve onaylamasını isteyen bir konumda olmuştur. Dış politikasında Batı eksenli politika izlemiş ve Batı vizyonunu Avrupa Birliği'ne girerek tamamlamaya çalışmıştır. Ancak, Türkiye'nin sahip olduğu kimlik, Batılı ülkelerle ilişkilerinde farklı algılamalara neden olmuştur.

Türkiye-AB ilişkilerine tarihsel olarak bakıldığında gerçeklerden ziyade algıların ön plana çıktığı görülmektedir. Algılama dendiğinde ise hesaba katılması gereken öznel (yani önyargılar, hisler, tarihi travmalar, zaferler gibi) kanılardır. Günümüz Türkiye-AB ilişkileri kimlik açısından değerlendirilecek olur-

sak, Birliğe girmeye çabalayan Türkiye'nin karşılaştığı zorluklar, çifte standartlar gözlerden kaçmayacaktır. Ortaya çıkarılan bu zorlukların odak noktasında ise Türkiye'nin kimliğini koymak yanlış olmayacaktır. Türk kimliği ve AB'nin temel yapısını oluşturan Avrupalı kimliği arasında bariz farklar vardır. Öncelikle Türk denildiğinde akla tarihsel olarak Müslüman kimliği gelmektedir. Avrupalılık ise diğer bir semavi din olan Hıristiyanlık temellidir. Birliğin zaman zaman Hıristiyan bir oluşum olmasına ve böyle kalmasına dair yapılan söylemler hala geçerli olan zihniyeti gözler önüne sermektedir.

Kimlik, toplumları birleştiren, bireyin kendisini geniş gruplara bağlı hissetmesini sağlayan çok güçlü bir bağdır. Ayrıca, din ve milliyet gibi unsurları içerdiğinden manipüle edilmesi, bir araç olarak kullanılması da kolaydır. Bu nedenle, birçok terörist oluşum da en etkin silah olarak din faktörünü tercih etmektedir. Özellikle 11 Eylül'den sonra küresel anlamda Müslümanların ve (bazı algılamalarda Türklerin) dünyaya verdiği mesaj olumlu olmamıştır. Türk kimliği, AB gibi dâhil olmak istediği örgütlerde bu sebeplerle (güvenlik) istenmeyen bir ülke olmuştur. Bu olumsuz ilişkilerde AB ülkelerinin ve liderlerinin de ön yargılı, uzlaşmadan uzak, entegrasyon yerine, asimilasyon taraftarı uygulamalarının da katkısı çok olmuştur. Sonuç olarak; Türkiye'nin kimliğinin Batılı ülkelerle ve AB ile ilişkilerinde ön yargılar nedeniyle bir engel oluşturduğu görülmektedir.

BALKANLAR

Türkiye'nin kimliğinin Balkanlarla ilişkilerinde ortak tarih, din ve mirasa sahip Osmanlı tebaasının önemli rol oynadığı, özellikle Yugoslavya'nın parçalanması ve Bosna sa-

vaşında açık bir şekilde görülmüştür. Bir Balkan ülkesi olarak Türkiye'nin Kemalist ideoloji çerçevesinde bir anlamda Misak-i Milli ile kendini sınırlarına hapsetmesi, bölgeye sırt çevirmesi, bölgede meydana gelen gelişmelerden uzak kalmasını sağlayamamıştır. Türkiye, kimliği gereği bölge ile ilgilenmek ve orada bulunan Osmanlı bakiyesinin mesuliyetlerini üstlenmek zorunda kalmıştır. Nitekim bölge halkı da gözlerini hep Türkiye'ye çevirmiştir. Bu durum bir yandan Türkiye'ye yük olurken öte yandan etkinlik alanı da sağlaması bakımından önemli rol oynamıştır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye kimliğinin gerektirmesi ile bölge politikasına angaje olmak zorunda kalmış ve bu durum Türk dış politikasına bölgede manevra alanı sağlamıştır. Aynı zamanda Balkanlarda Slav, Rus etkisine karşı ve onu kırmak için Türk-Müslüman kimliği, karşı-kültürel bir etki alanı oluşturmakta veya en azından dengeleyici kontra-nüfuz alanı sağlamaktadır. Türkiye'nin bu kimliği bir anda bölgedeki olaylara müdahil olmasını zorunlu kılması da Türkiye'nin sahip olduğu bu kimlik icabıdır. Nitekim iç politikada kamuoyu baskısı, Türkiye'nin bölgede geçmişine taraf olmasına yol açmıştır. Böylece Türkiye'nin kimliği, Balkanlarda Osmanlı-Müslüman tebaasının koruyucusu olarak önemli bir rol oynamıştır. Kısaca, Türkiye'nin kimliğinin Balkanlarda, koruyucu, dengeleyici, istikrar sağlayıcı olarak önemli rol oynamış ve bu durum bir taraftan Türkiye'ye bölgede aktif bir dış politika izlemeye zorlarken öte yandan da manevra alanı sağlamıştır. Türkiye'nin kimliğinin sorunlarla birlikte fırsatları da beraberinde sunduğunu en iyi örnek olarak Balkanlar göstermektedir. Sonuçta, Balkan ülkeleriyle özellikle Müslüman Balkan ülkeleriyle Osmanlı mirası ve din kardeşliği gibi kimlikler üzerinden ilişkiye geçilmiştir.

ORTADOĞU

Türkiye'nin bir yandan Osmanlı-İslam kimliği öte yandan laik, demokratik kimliği Ortadoğu coğrafyasıyla ilişkilerinde çelişkili rol oynamasına sebep olmaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye'nin çok katmanlı kimliği, ilişkilerde hem avantaj hem de dezavantaj sunmaktadır. Türkiye, Osmanlı-İslam kimliği ile bölge politikasının içerisinde yer almasına karşın Kemalist rejimin Ortadoğu'ya 1960'lara kadar sırt çevirmesi ve bölgeye uzak durması, bölge ülkeleriyle ilişkilerinde önemli bir soğukluk yaratmıştır. Ayrıca, tek Müslüman ülke olarak Arapların düşmanı olan İsrail'i tanınması da Arap ülkeleriyle ilişkilerinde yapısal sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte, Arap ülkelerinin yaşadığı Osmanlı tecrübesi ve Pan-Arap milliyetçiliğinin Osmanlı'ya karşı gelişme göstermesi, Türkiye'nin bölgede olumsuz algılanmasına yol açmıştır.

Diğer taraftan, Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin devamı şeklinde algılanabilecek tarihsel kimliğinin yanı sıra, Müslümanların yaşadığı ve mezhepsel Sünni olan dinsel kimliği, İran'la birlikte Ortadoğu coğrafyasında "Arap olmayan halk"a sahip olan etnik kimliği ile demokrasi ve laikliğe inanç bakımından kendini "Avrupalı" hisseden kültürel kimliği, Ortadoğu politikasını etkileme kapasitesi açısından öncelikli olarak değerlendirilmelidir. Bu coğrafyada İran ile birlikte "Arap olmayan halk"a sahip olan iki ülkeden biri olan Türkiye'nin, Sünni kimliğiyle İran'dan avantajlı konumda olduğu düşünülmektedir. İran birçok Sünni yönetimlere sahip bölge ülkelerinin, İran'ın Ortadoğu'ya rejim ihrac etmeye ve bunun için Şii jeopolitiği oluşturmakla çalıştığı iddiasının, Ortadoğu'daki devletlerin Türkiye'ye yakınlaştırdığı görülmesinden öte yandan Türkiye'nin Batıya olan yakın ilişkili devletlerle sorunları olan bölge devletleri

ni Türkiye'ye yakınlaştırdığı da olmuştur. Ancak bu yakınlık algılamasında Türkiye'nin tarihi kimliği (Osmanlı'nın devamı algılaması) yadsınmamalıdır. Osmanlı'nun yüzyıllarca yönettiği bu topraklarda hoşgörü, barış, istikrar gibi günümüz dünyasında çok az görülen olguların hâkim olması, bölge devletlerinin algılamasında oldukça etkili olmaktadır.

Nitekim Davutoğlu'nun da dediği gibi Osmanlı Arşivleri olmadan Ortadoğu'nun sorunlarının çözülmesi pek mümkün değildir. Bununla birlikte, tarihi kimliğin bölge politikaları açısından olumsuz etkileri de ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin imparatorluk geleneğinden gelen bir devlet olması gerçeği, uygulanan politikaların bölge devletlerindeki bazı kesimler tarafından emperyal/yayılmacı olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Bu nedenle, Türkiye sınırları dışında kalan topraklarda yaşayan soydaşlarına gereken ilgi, sevgi ve desteği gösterememiştir. Ayrıca bu topluluklar içinde yaşadıkları devlet tarafından tehlike olarak görülmüş ve dönem dönem Türkiye'nin ajanı olarak suçlanmış ve asimile edilmeye çalışılmıştır. 11 Eylül sonrasında ise ABD tarafından ortaya atılan Genişletilmiş Ortadoğu Girişimi kapsamında Türkiye'nin kimliği, Ortadoğu coğrafyasına laik, demokratik ve ılımlı İslam ülkesi olarak ön plana çıkartılmıştır. Böylece, bölgedeki radikal İslam'a karşı Türkiye'nin kimliği bir model olarak ortaya konmuştur. Bu anlamda Türkiye'nin pazarlanabilir kimliği, Ortadoğu'ya ve bölgedeki rejimlere karşı bir anlamda pazarlanmaya çalışılmıştır.

ORTA ASYA

Türkiye'nin kimliğinin Kafkaslar ve Orta Asya coğrafyasıyla oynadığı rol, ilk zamanlarda romantize edilmiş kardeş ülke olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bir etkinlik alanı olarak Türkiye, kimlik üzerinden bir dış politika izleye-

rek, Soğuk Savaş sonrası kaybettiğini düşündüğü stratejik önemini böylece yeniden artıracığını düşünmüştür. Sovyetlerin dağılmasıyla yeni kurulan devletler, kardeş ve Türkî cumhuriyetler olarak aynı dil, din, tarih ve kültürü paylaşmasından istifade ederek Türkiye'nin bölgede hâkimiyet sağlayacağı düşünülmüştür. Bu anlamda Turancı düşlerle 21. yüzyılın Türk dünyası yüzyılı olacağı, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne bir Türk Dünyası kurgulamaları ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede kimlik üzerinden yürütülen dış politika, yüksek beklentiler nedeniyle ve bölge ülkelerinin yeni bir ağabey istememeleri dolayısıyla hayal kırıklıkları ile geri tepmiş ve ilişkiler bugün rutinleşmiştir. Ayrıca, bölge Dış Türkler bakımından da önemlidir. Türkiye'nin kimliği, Dış Türkler hakkında bir politika ihtiyacını da doğurmaktadır. Türkiye dışında yaşayan Türklerin haklarını savunmak Türk dış politikasının temel öncelikleri arasına çok geç bir tarihte girmeye başlamıştır. Nitekim Dışişleri Bakanı Davutoğlu, 15-19 Haziran 2009 tarihlerindeki Avrupa ziyaretinde Almanya'daki Türklerin Türk Dış Politikasının önceliklerinden biri olduğunu açıkça ilan etmişti.

“ Türkiye, kimliği sayesinde bölge ülkeleriyle özel ilişkiler tesis etme imkân ve kabiliyetine sahip olacaktır. Ayrıca, Türkiye'nin kimliği, bölge ülkeleriyle paylaşılan dil, din, tarih gibi ortak değerler vasıtasıyla kolay iletişim sağlama imkânı sunmaktadır.

Türkiye, kimliği sayesinde bölge ülkeleriyle özel ilişkiler tesis etme imkân ve kabiliyetine sahip olacaktır. Ayrıca, Türkiye'nin kimliği, bölge ülkeleriyle paylaşılan dil, din, tarih gibi ortak değerler vasıtasıyla kolay iletişim sağla-

ma imkânı sunmaktadır. Ancak, Türkiye'nin kimlik üzerinden yürütmeye çalıştığı ilk dönemlerdeki politikası başarısızlıkla neticelenmiştir. Kimlik temelli dost ve kardeş ülke tanımlamaları ise söylem bazında kalarak, Türkiye kimliğinin avantajlarını fırsatlara dönüştürememiştir. Diğer taraftan Türkiye, demokratik ve pazar ekonomisi karakteri ile bölge ülkelerine geçiş süreçlerinde İran'a karşı model ülke olarak gösterilmişse de bunun da pek bir işe yaramadığı zamanla görülmüştür. Dolayısıyla, Türkiye'nin kimliğinin Orta Asya coğrafyasıyla ilişkilerinde başlangıçta önemli fırsatlar sunsa da Türkiye'nin bu fırsatları iyi kullanamadığı ve rakiplerle karşı karşıya kalmasına neden olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Türk dış politikasının kimlik tanımlaması, cumhuriyetin kurulmasıyla beraber Avrupalılaştırma/Batılılaşma üzerine inşa edilmiştir. Yapılan devrimler ve Osmanlı politikalarına karşı yabancılaşma bu süreci hızlandırmıştır. Ne var ki, Soğuk Savaşın bitmesiyle beraber, komünist blok dağılımı ve gerek Orta

Asya da gerek Kafkaslarda ve gerekse Balkanlarda birçok yeni devlet ortaya çıkmıştır. Bu yeni devletlerle Türkiye arasındaki ilişkiler, materyal çıkarlar ya da güvenlik gereksinimlerinin ötesinde kimlik üzerinden de tanımlanmıştır. Orta Asya ve Kafkasya devletleriyle ırk, kültür ve dil birliği gibi karşılıklı algılamaları olumlu etkileyebilecek bir ilişki çerçevesi geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak, bu politikaların başarıya ulaşması için karşılıklı olumlu algılamaların söylem düzeyinden materyal bir karşılıklı bağımlılıkla desteklenmesi gerekmektedir. Son tahlilde eski Başbakanlık Dış Politika Danışmanı ve şimdi Dışişleri Bakanı olan Davutoğlu'nun da 2003'ten itibaren -başkalarının yeni Osmanlıcılık olarak itham ettiği- Türkiye'nin bu çok kimlikli boyutunu çok yönlü politika prensibi çerçevesinde dış politikada uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Bu şekilde cumhuriyetin kuruluşundan itibaren kendisini Batı eksenine hapseden Türkiye, bugün çok kimlikli yapısını bir zenginlik kaynağı olarak keşfetmiş bulunmaktadır. Bu da Türkiye'ye çok eksenli bir dış politika izleme imkân ve kabiliyeti sunmaktadır. ■